

КАТЕРИНА ГОРОДЕНСЬКА

**УКРАЇНСЬКЕ
СЛОВО У ВИМІРАХ
СЬОГОДЕННЯ**

Київ 2014

УДК 811.161.2'271.1'35
ББК 81.2Укр-2

Г70 Катерина Городенська. Українське слово у вимірах сьогодення /
Ін-т укр. мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – 124 с.

ISBN 978-966-1673-24-2

У цій книжці зібрані чіткі, обгрунтовані рекомендації з найскладніших, найсуперечливіших уживань та проблемного правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові. Вони є відповідями на ті непрості питання, які безпосередньо висунула мовна практика в останні двох десятиріч, коли українська літературна мова як державна почала обслуговувати різні сфери політичного, виробничого, наукового та культурного життя українського суспільства.

Найновіші рекомендації ґрунтуються на нормах української літературної мови та виважених теоретичних засадах академічної мовознавчої науки. Вони охопили широке коло складних питань українського слово- і терміновживання, словотворення, правопису, відмінювання загальних і власних назв, граматичної кваліфікації одиниць, пунктуації, передавання слів іншомовного походження, насамперед освоєння новітніх запозичень, та наголошення слів.

Науковцям, редакторам, журналістам, учителям, студентам, учням і всім тим, хто прагне пізнати тонкощі правильного вживання українського слова.

Рецензенти: **Бибик С.П.** – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови (Інститут української мови НАН України);
Валюх З.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та славістики (Київський національний лінгвістичний університет).

Рекомендувала до друку вчена рада Інституту української мови
НАН України (протокол № 2 від 4 березня 2014 року).

ISBN 978-966-1673-24-2

К. Городенська © 2014
(М ТОВ «КММ») © 2014

ПЕРЕДМОВА

В українській мові за останні двоє десятиріч відбулися помітні зміни: поповнився її словниковий склад за рахунок нових питомих слів і запозичень, стали відмінюваними досі не відмінювані власні назви, абрєвіатури та деякі чужомовні одиниці, розширили сферу вживання багато слів, форм слів та синтаксичних конструкцій, посіли належне місце національні зразки словотворення тощо. Ці зміни є переважно наслідком її об'єктивного розвитку в нових суспільно-політичних, економічних та культурних умовах незалежної України. Проте досить помітні й ті зміни (багато хто сприймає їх як зміни на тлі тривалого використання слів, словоформ, словосполучень та речень української мови в радянський період), що віддзеркалюють повернення до активного українського вжитку одиниць, донедавна кваліфікованих як застарілі чи діалектні, та вилучення з української мови не органічних для неї одиниць, нав'язаних їй під впливом інших мов, насамперед російської. Повернення своїх і вилучення чужих одиниць триває в українській мові вже понад двадцять років. Воно відбувається досить непросто. Тривале зросійщення українців спричинило слабке знання норм і традицій української літературної мови, особливостей її словникового складу та граматичного ладу на тлі російської літературної мови. Тому дехто навіть з фахівців (учителів, викладачів університетів, редакторів, журналістів) сприймає повернення призабутих норм української літературної мови та очищення її від чужомовних впливів болісно, як чийось забаганку, примху. Ось чому так важливо нині переконати їх у необхідності цих змін та залучити до активного впровадження нових рекомендацій.

Особливої уваги, виваженого фахового аналізу потребують і ті зміни, яких зазнала українська літературна мова нібито об'єктивно, у зв'язку з активним розгортанням процесів світової глобалізації, що спричинили широке входження до її словникового складу запозичень з різних мов світу, та найбільше – з англійської. Як засвідчує сучасна українська мовна практика,

освоєння новітніх запозичень відбувається непослідовно, воно не спрямоване на збереження національних мовних пріоритетів, нерідко деструктивно впливає на лексичні, словотвірні та морфологічні норми. Сьогодні вже очевидно, що українській літературній мові нав'язано типову англійську модель творення складних іменників з першим означальним (прикладковим) компонентом, яка для української нетипова, лексично обмежена. Під впливом англійської мови набув поширення правопис слів (абревіатур) через дефіс, що суперечить чинним нормам правопису складних слів в українській літературній мові. Унаслідок цього постала проблема правильного передавання новітніх запозичень та їхнього зв'язку з наявними питомими й раніше запозиченими одиницями, випрацювання рекомендацій, що сприятимуть послідовності в нормування правопису слів іншомовного походження.

Відзначені процеси й ті зміни, які вони породили, спричинили чимало труднощів і для фахівців-мовознавців, і для практиків. Щоденні звернення громадян до працівників Інституту української мови НАН України з найрізноманітніших питань сучасного українськомовного вжитку дали змогу виявити найактуальніші, найскладніші для мовної практики, глибоко, вдумливо обміркувати їх, а деякі навіть обговорити на засіданні погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та правопису слів, яка працює в названому Інституті, що посприяло виваженості, об'єктивності запропонованих рекомендацій. Вони викладені в листах-відповідях, на сторінках журналів, газет, збірників, що унеможливило ознайомлення з ними всіх, хто гостро потребує новітніх рекомендацій. Так народилася думка зібрати їх в одній книжці – “Українське слово у вимірах сьогодення”. Вона складається з 15 рубрик, у яких об'єднані актуальні рекомендації в межах певних питань українськомовного вживання. Ось їхні назви:

ПРАВОПИС СЛІВ

ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИЗВИЩ ТА ОСОБОВИХ ІМЕН

ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ТА ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ
ВІДМІНЮВАННЯ АБРЕВІАТУР
ВІДМІНЮВАННЯ ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ
СЛОВОВЖИВАННЯ
УЖИВАННЯ ТА ПРАВОПИС НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
СЛОВОТВОРЕННЯ
ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ СЛІВ
НАГОЛОШЕННЯ СЛІВ
ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ
ПУНКТУАЦІЯ

Запропоноване структурування допоможе швидко знайти відповідь на питання, яке цікавить читача.

Найбільші за обсягом рубрики присвячені непростим і слушним питанням українського слововживання та вживання і правопису новітніх запозичень, де чільне місце посіли рекомендації повернути органічні українські слова та словосполучення замість безпідставно вживаних чужих.

Уперше запропоновано відповіді на найскладніші випадки правопису власних і загальних назв української мови та передавання власних назв слов'янського й іншомовного походження, які висунула українська мовна практика в останні двое десятиріч.

Подано виважені рекомендації зі складних питань українського словотворення, насамперед з відабrevіатурного, що набуло сьогодні особливої продуктивності.

Сучасні тенденції української мовної практики узагальнюють рекомендації з приводу відмінювання прізвищ, особових імен, власних географічних назв, а також абrevіатур та числівників.

На відміну від інших довідкових видань у цій книжці односторонньо розв'язано багато дискусійних питань, подано короткі, чіткі, обґрунтовані відповіді на запити, які висунула мовна практика незалежної України, на ті питання, що постали вперше, на які немає готових відповідей у наявних довідкових працях із лексики, словотвору, морфології та правопису, у

граматичних описах і словниках української мови. Найновіші рекомендації ґрунтуються на нормах української літературної мови, сучасних здобутках теоретичного і прикладного українського мовознавства та виважених наукових засадах академічної мовознавчої науки. Вони охопили широкий спектр складних питань українського слово- і терміновживання, словотворення, правопису, відмінювання загальних і власних назв, граматичної кваліфікації одиниць, пунктуації, передавання слів іншомовного походження, насамперед освоєння новітніх запозичень, наголошення слів та ін. Дотримання запропонованих рекомендацій сприятиме послідовному вноормуванню української мови, збереженню її історичних традицій та пріоритетів, правильному використанню українського слова в різних сферах суспільно-політичного життя, освіті, науці та культурі.

Пропонована книжка – особливе навчально-довідкове видання, у якому зібрані важливі для мовної практики сьогодення рекомендації з найскладніших уживань та правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові.

ПРАВОПИС СЛІВ

Святвечір чи свят-вечір?

Однослівну назву вечора напередодні Різдва, або Святого вечора, досі пишуть неоднаково: у тлумачному одинадцятитомному Словнику української мови її подано як аббревіатуру *святвечір* (див.: т. IX, с. 101), а в “Українському правописі” та деяких орфографічних словниках української мови – як складний іменник *свят-вечір* (*Свят-вечір*), що пишеться через дефіс (див.: Український правопис. – К.: Наук. думка, 2007, § 26, п. 2, 1), а). Непослідовність у передаванні цієї назви відбиває і мова художніх творів, пор.: *Увечері, на святвечір, зібралися до нас гості...* (М. Коцюбинський); *На святвечір, як це бувало кожного року, бондарівський Андрійко приніс тітці Катрі вечерю* (А. Головка); *На святвечір, коли криничанські діди виходять кликати мороза вечеряти, посилають надвір і Данька* (О. Гончар); *Тоді старий Горицвіт обійде з хлібом, яким першим саджали у піч, усю пасіку, окропить її колоссям з снопа, що в святвечір на покуті стояв...* (М. Стельмах); *Поніс я на свят-вечір кутю рідному дідушеві* (О. Ковінька); *Ще на святвечір, коли пеклося й варилося до святої вечері дванадцять страв, брала таздиня з усіх мисок по ложці, пекла з того всього книшик та й ховала той книшик аж до Юрія* (Г. Хоткевич).

Орфографічні словники 90-х років ХХ – першого десятиріччя ХХІ сторіччя подають іменникову назву вечора напередодні Різдва разом, але з малої літери.

У мовній практиці двох останніх десятиріч переважає правопис однослівної назви цього вечора також разом, але здебільшого з великої літери, особливо коли йдеться про нього як християнське свято, пор.: *Картина... відображає момент, коли після зняття облоги Замостя в день святвечора 1648 року Богдан Хмельницький урочисто вступає до Києва* (Україна молода, 14.04.2010); *Увечері напередодні Різдва в кожній оселі готували 12 пісних страв, серед яких обов'язково мала бути кутя. Тому в народі цей вечір називали Святвечором, Багатим вечором, Ба-*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПРАВОПИС СЛІВ	7
<i>Святвечір</i> чи <i>свят-вечір</i> ?	7
Про <i>велику</i> і <i>малу літери</i> в назвах вулиць	8
Зустрічайтеся на <i>майдані Незалежності</i> або на <i>станції</i> <i>“Майдан Незалежності”</i>	9
...імені <i>гетьмана</i> Сагайдачного чи ...імені <i>Гетьмана</i> Сагайдачного?	9
Їх потрібно брати в лапки	10
Про правопис <i>назв станцій метрополітену</i>	11
Чому <i>гостинний народ</i> , але <i>Гостиний двір</i> ?	12
УЄФА чи УЕФА ?	12
Як писати <i>відаббревіатурні назви осіб</i> ?	13
Винятком будуть <i>дев'яностники</i>	14
Апостроф після <i>напів-</i>	15
<i>Не</i> з дієприкметниками: окремо, а не разом	16
ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ	17
Правильно передаваймо <i>слов'янські власні назви</i>	17
<i>І</i> чи <i>И</i> писати у власних іншомовних назвах?	17
ВІДМІНЮВАННЯ ПРИЗВИЩ ТА ОСОБОВИХ ІМЕН	19
Згадав Василя <i>Черних</i> чи Василя <i>Черниха</i> ?	19
Які <i>грузинські прізвища відмінювані</i> в українській мові?	19
Сестри <i>Тельнюк</i> , брати <i>Яремчуки</i> і тріо <i>Мареничів</i>	20
<i>Геєць</i> – <i>Гейця</i>	20
Як правильно відмінювати <i>складні прізвища</i> ?	21
Кличте їх <i>Лесю</i> , <i>Олесю</i> , <i>Орися</i>	23
<i>Зоє</i> чи <i>Зою</i> ?	24
<i>Боже</i> , Україну збережи, <i>Господи</i> , помилуй нас	24
ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ	25
У <i>Голосіві</i> , як і в <i>Кисві</i>	25
Їхати до <i>Святошино</i> чи <i>Святошина</i> ?	25
Про найважче у відмінюванні <i>назв населених пунктів на -ів / -їв</i>	26
Їдемо з <i>Нової Каховки</i> до <i>Асканії-Нової</i>	28
Прибув з <i>Дебальцева</i> чи <i>Дебальцевого</i> ?	29
ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ ТА ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ	30
<i>Кубка</i> і <i>Кубку</i>	30

<i>Завідувачу, але небоже</i>	30
Значення іменника і <i>відмінкове закінчення</i>	31
ВІДМІНЮВАННЯ АБРЕВІАТУР	32
Боротися зі <i>СНІДом</i> чи <i>СНІД</i> ?	32
Зустрітися із <i>завкафедри</i>	34
ВІДМІНЮВАННЯ ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ	35
Від <i>Різдва Христового</i> , а не <i>Різдва Христова</i>	35
Їду <i>Ярославовим Валом</i> , але живу на вулиці <i>Ярославів Вал</i>	35
ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ	36
Почнемо виконувати з <i>дві тисячі чотирнадцятого року</i>	36
Що це за вживання від <i>двохста</i> до <i>п'ятиса</i> ?	36
Кворум – $2/3$ від кількості членів спеціалізованої вченої ради	37
У <i>1991</i> році... ..	38
СЛОВОВЖИВАННЯ	39
<i>Українськомовний</i> , а не <i>україномовний</i>	39
<i>Станом на 1 січня</i>	39
Чекайте <i>в приймальні</i>	40
<i>Триває</i> , а не <i>іде</i>	40
Чим можна замінити <i>прийом</i> ?	41
<i>За сприяння</i> чи <i>за сприянням</i> ?	42
Інститут не може <i>носити імені</i>	42
<i>Малі діти</i> , а не <i>малолітні діти</i>	43
Про що річ, якщо вжито <i>сиріч</i> ?	43
Що це за <i>листок-вкладиш</i> ?	44
Ціни <i>піднімають</i> чи <i>підвищують</i> ?	44
<i>Презентує</i> – це не <i>репрезентує</i>	45
<i>Розіграш</i> замість <i>розираш</i>	48
<i>Учбовий</i> чи <i>навчальний</i> автомобіль?	49
<i>Скасувати</i> , а не <i>відмінити</i>	49
Чи правильно <i>відправляти</i> / <i>відправити</i> ?	50
<i>Відбувати, виїжджати, відходити, вирушати</i> , але не <i>відправлятися</i>	50
<i>Котеджовий</i> чи <i>котеджний</i> ?	51
<i>Мінімум, як мінімум</i> не для загальнономовного вжитку	52
Нерідні діти: <i>прийомні</i> чи <i>названі</i> ?	53
Чим жінки годують немовлят?	54
Навколо нас <i>оточуючі</i> чи <i>інші</i> ?	54
<i>Відповідає дійсності</i> чи <i>насправді так</i> ?	55

<i>Відслідковуємо чи відстежуємо?</i>	55
<i>Робити пропуск, а не ставити пробіл</i>	56
<i>З другого чи іншого боку?</i>	57
<i>Керівна партія, партія влади замість правлячої партії</i>	58
Документ <i>показують</i> , а не <i>пред'являють</i>	58
Виборці <i>являються</i> чи <i>приходять</i> на дільниці?	59
<i>Не виключено, що...</i>	60
Не все <i>зводиться до...</i>	60
<i>Не видаляйте</i> нічого!	62
<i>Кастинг</i> чи все-таки <i>огляд-відбір?</i>	63
Нове про єднальні сполучники <i>і (й), та</i>	63
Повертаймо до вжитку парний сполучник <i>не так... як</i>	65
Як уникнути <i>посадки?</i>	66
Хто вони: <i>данці, данійці</i> чи <i>датчани?</i>	66
Самолікування може <i>зашкодити</i> чи <i>нашкодити</i> здоров'ю?	67
<i>Вимагає</i> чи <i>потребує?</i>	68
<i>Відрізняться (одрізнятися)</i> – не те саме, що <i>вирізняться</i>	69
Не вживаймо <i>під цим розуміється.., мається на увазі...</i>	70
Вступимо до <i>СОТ</i> чи <i>ВОТ?</i>	70
Чому все лише <i>обрушується?</i>	71
<i>Існує</i> – це хтось живе чи щось є?	72
<i>Розрахований</i> – це не <i>призначений, адресований</i> комусь	72
Що замість книжного <i>у(в) тому (тім) числі?</i>	73
Правильно вживайте <i>наділений (наділена, наділене, наділені)</i>	75
Як уникнути <i>підйому</i> рівня води?	76
<i>Поставлений</i> чи <i>постачений</i> газ?	76
Чи бувають <i>головні болі?</i>	77
Що замість <i>розцінюється (розцінювалося)?</i>	78
<i>Під'єднайтесь</i> до мережі та <i>вмикайте</i> телефон	78
Не <i>приводьте нічого у відповідність</i>	79
<i>Позиціонуватися</i> як... – не потрібне ніяк!	80
Що означає <i>сьома година?</i>	81
У чергу ставайте, але <i>у свою чергу</i> не вживайте	81
<i>Був і залишається</i> чи <i>був і є?</i>	82
Чи можна <i>виглядати веселою?</i>	84
<i>Старше</i> в причислівниковій позиції	84
УЖИВАННЯ ТА ПРАВОПИС НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ	86
Числівники “не знаються” з <i>топ-</i>	86
<i>Бліц-</i> і його “українські родичі”	87
Від <i>DJ</i> до <i>диджея</i>	87
Чи потрібен українській мові <i>екзит-пол?</i>	88

Не цурайтеся прикметників. Вони – наші!	89
Як все-таки правильно писати <i>а ля</i> ?	91
<i>Хоспіс</i> чи <i>госпіс</i> ?	92
Як писати слова з <i>арт-</i> ?	92
СЛОВОТВОРЕННЯ	94
Як називати <i>працівника ДАГ</i> ?	94
Де взявся <i>ПДВшній</i> облік?	94
І все-таки вони не <i>есбеушники</i>	95
<i>Параолімпійські</i> чи <i>паралімпійські</i> ігри?.....	95
ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ СЛІВ	97
Якого роду абрєвіатури?	97
<i>Три незабутні</i> і <i>три незабутніх</i> зустрічі	98
<i>П'ятеро жінок</i> із телесеріалу	99
<i>Півтора літра</i> , а не <i>півтора літри</i>	99
<i>Обидва ока</i> й <i>обоє очей</i>	100
Про форми числівників у складних іменниках на <i>-річчя</i>	101
Збільшити в <i>7,5 разу</i> чи <i>раза</i> ?	103
Зараз у Києві <i>близько нуля</i>	104
<i>По прибутті</i> автобуса	105
Якщо <i>позиватися</i> , то як?	105
<i>Проконсультуватися з...</i> і <i>проконсультуватися в...</i>	107
НАГОЛОШЕННЯ СЛІВ	109
<i>Дóнька</i> – <i>дóнечка</i> – <i>дóня</i> , але <i>дочка́</i>	109
<i>Три брáти</i> , два <i>дúби</i>	109
<i>Пáнченко</i> , але <i>Паничéнко</i> , <i>Крáвченко</i> , але <i>Шевчéнко</i>	110
ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ	111
<i>Бориспíлець</i> чи <i>бориспoлець</i> проживає в Борисполі?	111
Голосні <i>е, о</i> випадають чи ні у відмінкових формах прізвищ?	112
<i>Великдeнь</i> – <i>Великодня</i>	113
ПУНКТУАЦІЯ	114
Після <i>тобто</i> коми не ставити!	114
<i>Отже</i> з комою і без неї	115
Ставити <i>кому</i> чи ні?.....	117

Наукове видання

КАТЕРИНА ГОРОДЕНСЬКА

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО У ВИМІРАХ СЬОГОДЕННЯ

Художній редактор: Л. М. Чуприна

Технічний редактор: І. П. Тарасов

Комп'ютерна верстка: І. І. Тарасов

Підписано до друку 22.04.2014. Формат 60x84/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум. др. аркушів 7,75.
Шрифт Times. Наклад 500 прим.

Видавництво ТОВ “КММ”
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2373

Віддруковано на ТОВ “АТОПОЛ”,
м. Київ, просп. Московський, 9